

## Fra Jerne og Skads Sogne.

Af fhv. Bankdirektør **Jesper Madsen** i Jerne.

---

### I. Jerne Sogn.

---

**D**ER er næppe noget Sted her i Ribe Amt, hvor der er foregaaet saa store Omvæltninger i sidste Halvdel af det 19de Aarhundrede som i Jerne Sogn; men vort Lands Historie ved jo heller ikke at melde om, at en By er saa at sige skudt op af Jorden paa engang for at drage Opmærksomheden til sig langt ud over Landets Grænser. Det har vi kun set her i Jerne Sogn, hvor Esbjerg er vokset frem og, allerede forinden den naar de 40 Aar, præsenterer sig med en Folkemængde af ca. 16,000 Mennesker. Det er imidlertid ikke Esbjergs Historie, her skal skrives, men den Del af Jerne Sogns, der blev tilbage, da Esbjerg tog sit.

Jerne Sogn ligger sydvestlig i Skads Herred og omfattede indtil Aaret 1894, da Esbjerg blev udskilt som en særegen Kommune, Byerne Jerne, Kvaglund, Bollesager, Spangsberg, Vognsbøl, Strandby, Esbjerg, Rørkær, Gammelby, Lykkegaarde, Maade, Veldbæk,

Novrup, Tovrup og Uglvig. Mod Syd grænser Jerne Sogn til Havet, mod Øst til et Bækløb, der fra Nord løber gennem et Engdrag til Havet og danner Grænsen mod Tjæreborg Sogn. Mod Nordøst findes ingen naturlig Grænse mellem Jerne og Skads Sogne; men mod Nord dannes Grænsen mod Bryndum Sogn af et Engdrag og mod Vest af en Bæk mod Guldager Sogn. Sognet har en Udstrækning i sin største Længde af ca. 1 Mil i Øst og Vest og  $\frac{3}{4}$  Mil i sin største Bredde i Syd og Nord. Arealet er noget over 5200 Tdr. Ld., Hartkornet ca. 240 Tdr., og Befolkninger ved 1850 ca. 660 Mennesker. Jordsmonnet er af forskellig Beskaffenhed. I den vestlige og til Dels i den østlige Del findes lette, sandmuldede Jorder, i den øvrige Del er Underlaget Ler, for det meste stærkt sandblandet. Mergel findes næsten overalt, endogsaa lige ude i Havstokken, men i forskellig Dybde og af forskellig Beskaffenhed. Af Eng findes ikke ret meget i Jerne Sogn, kun i den østlige Del findes nogle ret gode Marskenge; de øvrige smalle Engstrækninger langs med Bækkene er uden synderlig Betydning, og Høet er meget magert. Heden, der ved det 19de Aarhundredes Midte udgjorde i det mindste 1000 Tdr. Land, er ved Aarhundredskiftet omtrent forsvunden, om nogle faa Aar vil der næppe være en Lyngtot tilbage. Naar Opdyrkningen deraf har kunnet fremmes med saa stor Styrke, skyldes det især Esbjergs Fremkomst; thi dels kunde man her faa tilstrækkelig Gødning, og dels fik Jorden en forøget Værdi i Nærheden af den opvoksende By.

Jordbruget har hidtil været Sognets Hovednæringskilde. Som Bierhverv er der ved Siden af drevet noget Fiskeri af smaa Skaller til Husbehov. Lidt

Teglværksdrift har der altid været. Først da Arbejdet paa Esbjerg Havn var paabegyndt, tog man fat paa Teglværksindustrien, da der fandtes Ler langs med Stranden, der som Raastof egnede sig fortrinlig til Teglværksdrift. Ved Aarhundredskiftet fandtes 6 betydelige Teglværker. Agerbruget stod ved det 19de Aarhundredes Midte ikke paa noget højt Trin her i Sognet. Man havde begyndt med Mergling og skadeligt Vands Afledning. De bedste Jorder henlaa enten som Kær eller som Hede; det var næsten kun de lettere Jorder, der var Genstand for Dyrkning. Sædskiftet var saaledes: I Grønjord saaede man Boghvede eller Spergel og derefter 2 à 3 Aar Rug. Spergelen forurensede Jorden i den Grad, at den paa mange Steder blev et besværligt Ukrudt. Mangel paa Hø gjorde, at Besætningen var forholdsvis lille, og som Følge deraf var Gødningen utilstrækkelig. Men Befolkningen var stræbsom, tarvelig og nøjsom i højeste Grad. Den boede jo saa afsides, saa langt fjernet fra de store Kulturcentre, at den kun mærkede en svag Genlyd deraf, naar Postvognen et Par Gange om Ugen møjsommelig slæbte sig gennem Sandet paa Vej til Strandby, og Postkarlen gav et lille Nummer paa Posthornet til bedste.

Aandeligt Liv mærkede man ikke meget til i Jerne Sogn. Det kirkelige Røre i 20erne og 30erne naaede ikke herud, lige saa lidt som det folkelige i 40erne. Rigtignok blev Strandby saa Valgstedet for Ribe Amts 2. Valgkreds; men det varede adskillige Aar, forinden Folket i Jerne Sogn vaagnede til politisk Bevidsthed. Dog var der adskilligt, som tydede paa, at der var en dybere aandelig Trang til Stede, der særlig gav sig Udslag hos Ungdommen.

Drukkenskab var desværre meget udbredt.

Det er jo rimeligt nok, at da Jerne Sogn i saa lang en Udstrækning begrænses af Havet, dette da ogsaa har øvet sin Indflydelse. I det 15de Aarhundrede nævnes en Gaard „Stydkær“ i Jerne Sogn. Der er ikke Spor at finde i vore Dage af noget, der kan tyde hen paa Navnet Stydkær. Men der gaar endnu Sagn om, at der uden for Esbjerg Havn har ligget en Gaard, som er gaaet under i en af de store Stormfloder. Da Gaarden nævnes ved 1440, kan den altsaa ikke være gaaet under ved Friserfloden 1400, men snarere ved en af de seks Gallerfloder 1434—1500, som omtales i „Slesvigske Provinsialefterretninger“ II 145 af C. Fogh i hans Afhandling om den slesvigske Vestkyst. Saa meget er vist, at Kystlinien i Aarhundreders Løb er trængt langt tilbage. Vestenvinden har ogsaa paa anden Maade sat Spor i Jerne Sogn. Et Parti omkring Præstegaarden viser tydelige Spor af Sandflugt, hvorefter der for Resten flere Steder kan paapeges svagere Spor.

Ved Byen Maade begynder de store Marskenge, der herfra strækker sig langs Vesterhavet lige ned til Højer; men det er sandsynligt, at disse Engstrækninger engang i Tiden har strakt sig fra Maade Vestpaa forbi Rørkær og Hørsmark og hængt sammen med Engstrækningerne omkring Ho Bugt, men saa er gaaet under i de mange, store Stormfloder. Ud for Rørkær og Esbjerg findes nu stejle Skrænter og mod Vest Klitdannelser.

I Jerne Sogn findes flere krogede Diger, temmelig høje og hist og her stensatte, hvor den lige Linie yderst sjældent spores, saaledes mellem Matr. Nr. 7 og Nr. 9 og atter mellem Matr. Nr. 3 og 8 i Jerne,

ved Jerne Præstegaards Mark og i Veldbæk Forte. Det kunde næsten tyde paa, at vi her finder Levnninger af de gamle Gærder om Vangene i Fællesskabets Tid. De gamle Vangenavne er forsvundne og glemte, kun enkelte er bleven tilbage: Mellemvang Nord for Jernbanen i Jerne, Pajkær ved Gammelbyvej, Langagre Nord for Kirken, Kurvekær Syd for Søndergaarde, Sletten Nord for Gammelby og Rundinge i Maade.

Paa det gamle Matrikulskort findes en Vej afsat paa Jerne Nørrehede, der over Kersing Hede gaar i Retning efter Varde. Vejen er nu nedlagt, efter at Heden er opdyrket; men talrige, dybe, halvt eftergroede Hjulspor viser, at Vejen til en Tid maa have været stærkt befærdet. Paa Præstegaardsmarken Nord for Præstegaarden, hvor Kirkestien nu gaar, kan ligeledes spores en Vej, meget slidt, der gaar i Retning mod Havet. Det kunde tænkes, at Varde her engang har haft et Udskibningssted, der paa en Maade har været en Forløber for Esbjerg Havn. At der i sin Tid her paa Kysten har fundet et udstrakt Smugleri Sted, er afgjort, og i dette Smugleri har de Varde Købmænd haft deres Part, saa det kan se ud til, at saadanne gamle Hedeveje langt uden om Byerne godt kan være benyttet i ulovligt Øjemed.

Jerne Kirke ligger temmelig højt, omtrent midt i Sognet. Baade Skibet og Koret er opført af hugne Kampesten, og Koret afsluttes med Korrunding. Taarnet er tilbygget senere og opført af Munkesten med Murforsiringer i Spidsbuestilen. Det har Sadeltag, men ingen fremspringende Gavle. Mod Nord findes et rummeligt Vaabenhus, ogsaa opført af hugne Kampesten. Dets gamle Tegltag er bleven ombyttet med Skifertag. Ud for Koret mod Syd findes det maturinske Kapel, der er omtalt i „Fra Ribe Amt“ 1906.

Hele Kirken med Undtagelse af Vaabenhuset, som man her kalder „æ Skrøws“, er blytækt.

Ved Aaret 1890 var Jerne Kirke i en saadan Tilstand, at den trængte til en alvorlig Istandsættelse udvendig. Den yderste Murskal paa hele Koret med dets Korrunding og den hele søndre Side af Skibet blev saa nedtaget og ommuret paa et nyt Fundament af Betonstøbning. Nogle grimme, klodsede Jærnvinduer blev erstattede med Blyvinduer. Man fandt de oprindelige Vinduesaabninger, som var tilmurede, men nu viser sig som Blændvinduer udvendig. Ligeledes blev Taarnet afskallet paa den søndre, vestre og nordre Side. Da det var revnet, blev det sammenskruet med vældige Jærnbolte, og en ny Murskal af efterlignede Munkesten blev opført.

Indvendig har Kirken Hvælvinger: 1 i Koret, 4 i Skibet og 1 i Taarnet. Indtil først i 80erne fandtes der 3 Rækker Stolestader; men da de var meget skrøbelige, fik Kirken ved Fornyelsen kun 2 Rækker. Af Prydelser findes ikke ret mange. Den gamle Prædikestol, der paa Nationalmuseets Foranstaltning er bleven restavreret, er overordentlig smuk og et betydeligt Kunstværk. Altertavlen, der ved Aaret 1635 er bleven restavreret af Sognepræsten Hans J. Herslev, har Kendere ogsaa fundet meget smuk. Desuden findes en gammel Altertavle fra den katolske Tid med en Mængde i Træ udskaarne Billeder, der forestiller Faderen med Sønnen, Madonna, en Biskop og de 12 Apostle. Indtil for et Par Aar siden dækkede den for en Del Aabningen ind til Taarnrummet; men da saa Orgelet kom 1906, blev man enig om at fjerne den gamle Altertavle og saa vidt muligt bringe Orgelpartiet i nogen Overensstemmelse med Partiet omkring den gamle,

smukke Prædikestol. Den gamle Altertavle blev saa anbragt i det maturinske Kapel. Lige over for Prædikestolen hænger nu Epitafiet over Mag. Maturin Castensen.

Der er fundet Spor af Kalkmalerier, men uden nævneværdig Betydning. For nogle Aar siden fik Kirken 2 smukke Lysekroner og et Gulvtæppe, der for en Del dækker det uskønne Gulv i Gangen, anskaffet ved Indsamling i Sognet. Samtidig fik Koret et helt nyt, meget smukt Flisegulv, bekostet af Kirkeejerne. Orgelet er bekostet af tre Mænd i Sognet, hvoraf de to endnu lever. Den afdødes Navn, Morten Andersen i Lykke, skal her nævnes, da han ved sin Død efterlod sig 500 Kr. som Bidrag til et Orgel i Jerne Kirke, og derved fremskyndede en Sag, der havde været under Forhandling i en hel Menneskealder.

Uden om Kirkegaarden løb et vældigt Dige af utilhuggede Kampesten. Medens Esbjerg Havn var under Arbejde, tilbød Entreprenørerne Hoffmann og Gunnarson, at de vilde opføre en Ringmur af Teglsten rundt om Kirkegaarden, naar de maatte faa Kampestenene, som Diget indeholdt; men det forpurrede Kirkeejerne. Der døde en Mand for nogle Aar siden, som roste sig af, at han ene Mand havde forpurret det. Hans Stemme havde altsaa gjort Udslaget. Dette taler til Ære for Mindretallet. Da Diget var i en saadan Tilstand, at det grænsede til en Skandale, tog man endelig fat; men det gjaldt om at slippe saa let fra det som muligt. Man gennemrodede Diget og slæbte saa mange Sten ud, at man kunde sælge Sten for mange Hundrede Kroner, saa blev de værste Skaar lukkede, og Resten af Pengene delte Kirkeejerne bro-

derlig imellem sig. Ved Kirkens Restavration blev Kirkegaardsporten og de to Stenter fornyede i gammel Stil.

Det er en Mærkelighed i Jerne Sogn, at et Brude-tog aldrig drager ind gennem Kirkegaardsporten, men altid gennem den søndre Stente. Det vilde vække Opsigt endnu i vore Dage, om et Brudefølge drog gennem *Ligporten*.

I det sydvestlige Hjørne af Kirkegaarden ligger en temmelig stor Høj. Det kan se ud til, at det oprindeligt er en gammel Gravhøj fra samme Tid som de mange smukke Gravhøje paa Rørkær Mark, men som i Tidens Løb er undergaaet Forandring ikke mindst derved, at Præsten Bøtcher og hans Hustru fik deres Hvilested her i et muret Gravkammer.

Paa Kirkegaarden fandtes en Mængde smukke og kostbare Gravstene, hvoraf flere var dækkede med et tykt Lag Jord. Ved Reguleringen af Kirkegaarden først i 90erne blev de alle flyttede fra deres oprindelige Plads og henslængte dels uden for Kirkegaarden, dels langs med Kirkegaardsdiget, og mange blev stærkt beskadigede. Her laa de, indtil den nuværende Sognepræst fik dem flyttet til deres nuværende Plads Nord for Kirken; men en Del Stumper ligger endnu spredt uden for Kirkegaarden. Flere af disse Gravstene og maaske de aller fleste tilhører den spangsbergske Slægt, en af de ældste og mest forgrenede Slægter i Egnen.

### *I. Præster før Reformationen:*

Hr. Søren og Hr. Jens Thomsen, der som Kapellan 1514 fik Fæste paa Præstegaarden.

### *II. Præster efter Reformationen:*

1. Hr. Palle, der maaske har været den sidste katolske Præst.

2. Jørgen Pallesen Jerne, død 2. April 1590, og hans to Sønner:
3. Hans Jørgensen Jerne, ordineret 1590 den 17. Juni, død 2. April 1592 og:
4. Palle Jørgensen Jerne, død 1637.
5. Hans Jensen Herslev, Præst 1637, død 1654.
6. Jørgen Olufsen Alslev, Præst 1654.
7. Bent Jakobsen Varde, dimitteret fra Ribe Skole 1656, ordineret 26. Januar 1659.
8. Hans Pedersen Bartsvær<sup>1</sup>, kaldet til Jerne 1672, død 1700.
9. Mag. Maturin Castensen, Præst 1700, død 1747.
10. Johannes Bøtcher<sup>2</sup>, kaldet 12. Januar 1748, tog Afsked 1789, døde 1792.

<sup>1</sup> Se Skoleprogram fra Ribe 1837. I Aaret 1670 findes han egenhændig at have underskrevet den til Biskop Kragelund aflagte Ed, hvor han kalder sig „legitime vocatus ad ministerium ecclesiasticum in parochia Darum“. I Følge kgl. Bevilling af <sup>9</sup>/<sub>12</sub> 1663 og sammes nærmere Bestemmels <sup>23</sup>/<sub>12</sub> 1669 skulde Hunderup og Bramminge, som hidtil havde været annecterede, ved forefaldende Vakance adskilles, og Bramminge lægges til Darum, Hunderup til Vilslev. Da nu Præsten i Darum døde 1670, synes dog bemeldte Bartsvær i Følge den aflagte Ed at være kaldet til Darum alene; men ved en Sammenkomst i Ribe Bispegaard <sup>20</sup>/<sub>5</sub> 1670 blev det afgjort, at Poul Kristensen, hidtil Sognepræst i Hunderup og Bramminge, fik Darum og Bramminge Sogne, Hans Bartsvær Hunderup alene, og Præsten i Vilslev fik ikke Hunderup som Anneks førend 1672, da Bartsvær blev kaldet til Jerne og Skads. Sagen skal have været den, at Kirkepatronen Erik Krag til Kærgaard vilde undgaa at have Kristen Lønne i Vilslev, en underlig og drikfældig Mand, til Sognepræst i det Sogn, hvorunder Kærgaard hørte.

<sup>2</sup> Bøtcher var en Søstersøn af M. Castensen. Fra 1776 til 1787 havde han Niels Lang til Kapellan, indtil denne blev sin Broders Eftermand som Sognepræst i Vilslev.

11. Niels Bønnelyck, Kap. hos B. 1789, Sognepræst 1789, død 1826.<sup>1</sup>
12. Søren Spandet Hjort, Præst 1827 død 1835.
13. Gabriel Koch, Præst i Jerne 1835, tog Afsked 1858, døde 1861 hos hans Datter i Jerne.
14. Michael Rodewald Gjørup Assens, ordineret 1858, forflyttet 1880.
15. Axel Gudmund Kemp, forflyttet 1890.
16. Jens Andersen, forflyttet 1899.
17. Ludvig Ingerslev, blev i Marts 1909 Valgmenighedspræst i Odense.
18. Jens Jensen-Hammer, kaldet i Juni 1909.

Saavidt det kan skønnes, har Jerne og Skads Sogne været forenede lige fra Reformationstiden; men det kan se ud til, at Skads i den katolske Tid har haft sin egen Præst; thi i en gammel Embedsbog i Jerne Præstegaardsarkiv omtales den midterste Gaard i Briksbøl som en Anneksgaard, hvis Indtægter Herskabet paa Krogsgaard paa den Tid oppebar.

Til Jerne Præstegaard hørte indtil 1889 et Jordbrug paa 5 Tdr. 5. Skpr. Hartkorn. Af Agerjord fandtes omtrent 80 Tdr. Ld., liggende paa 2 Steder, det største Stykke omkring Præstegaarden, det andet Nord for Kirken, Det første blev gennemskaaret dels af Jærnbanen dels af Landevejen fra Esbjerg til Kolding. Desuden havde Gaarden et Stykke Eng i Novrupenge, et i Vognsbøl Enge og et ved Gammelby. Til Præsteembedet hører ogsaa Brugsretten af en Eng i Vognsbøl Enge, der forøvrigt tilhører Kirken. Om denne Eng har der i gammel Tid været stor Strid mellem Sognepræsten paa den ene Side og Sognebeboerne og Kirke-

<sup>1</sup> Man fandt ham død ude i Haven under et Træ, som endnu paavises; han havde skudt sig selv.

ejerne paa den anden Side; thi i den Anledning er udstedt to gamle Kongebreve, det første af Frederik den Anden, dateret 4. Marts 1572, det andet af Frederik den Tredie, dateret 12. Juli 1662, hvori forbydes „Vore Fogder, Embedsmænd og alle andre fornævnte Sognepræster til Jerne Sogn herimod paa nogen de Enge til fornævnte Jerne Kirke ligger og hører eller udi nogen Maade Forfang at gøre under Vor Hyldest og Naade“, naar Sognepræsten ellers svarer den aarlige Afgift deraf til Kirken, som er 3 Mark og 12 Skilling.

Endvidere havde Præstegaarden 2 Stykker Hede, et paa Nørrehede og et paa Østerhede paa tilsammen 42 Tdr. Land. Heden blev solgt til Beplantning for nogle Aar siden. Den omtalte gamle Embedsbog giver en Fortegnelse over Præstegaardens Jorder under Fællesskabet, som viser, at dens Ager og Eng fandtes paa 64 forskellige Steder. Udskiftningen var endnu ikke foregaaet 1781; men allerede 1783 synes Fællesskabet at være ophævet.

I nogle gamle Almanakker fra 1711 til 1716, der er fundne i en Gaard i Veldbæk, findes følgende optegnet: „Tirsdag Den 16. May Anno 1713, Blef Hr. Mag. Mathurin Castensens Salshus op Reist steed dend nu staar. I Jerne Præstegrd. Gud Bevar Hver Christen Menniskes Huus og Hiem fra Ildebrand og ald anden U-lykkelig Hændelse for Jesu Christj Nafns skyld, Amen. Lauritz Sørensen Nourup.“

Denne gamle Præstegaard stod saa til Aaret 1889, da den trods Lauritz Sørensens Forbøn nedbrændte paa Kristi Himmelfartsdag — formodentlig ved Lynnedslag. En stærk Tordenbyge var dragen over Egnen om Morgenen ved Syvtiden, men først ved Titiden

opdagede man Ild i Tørvehuset. Præsten fik Meddelelse derom, medens han stod paa Prædikestolen i Esbjerg. Efter at have meddelt, hvad der foregik hjemme, bad han Menigheden om at blive i Kirken, saa skulde han sørge for, at Pastor emer. Cramer kunde komme og tjene Gæsterne ved Nadverbordet.

Præstegaarden havde i en Aarrække været udforpagtet; men for at undgaa et vidtløftigt Byggeri, bestemte den daværende Sognepræst sig til at søge Tilladelse til Udstykning. Af Købesummen fik han Tilladelse til at tage nogle Hundrede Kroner for at udkøbe Forpagteren. Ved Avktionen solgtes al den Agerjord, der laa Nord for Jærnbanen, omtrent 30 Tdr. Land; men hele det Beløb, der tilfaldt Præstekaldet, blev 1400 Kr. samt en aarlig Bygafgift af 4 Tdr. Byg pr. Td. Hartkorn. Engen blev for en Del solgt, men Budet paa Engen blev forkastet. Man har siden undret sig over, hvad der skete; thi det er den almindelige Mening, at Budet paa Engen burde være antaget og Budet paa Agerjorden forkastet.

Saa meget er vist, at Præstekaldets Indtægter ved denne Transaktion blev betydelig forringede. Præstegaardens Bygninger blev genopførte samme Sommer.

Ved Præstegaarden findes en smuk gammel Have. Kemp lod en gold Sandknude Nord for Gaarden tilplante med Naaletræer, og den nys forflyttede Sognepræst har atter ladet et stort Stykke tilplante. Naar en Aarrække er gaaet, vil Jerne Præstegaard komme til at ligge lunt ved Foden af en skovgroet Bakke, skærmet mod den kolde og barske Nordenvind. Ved Præstegaarden findes en stor Frugthave og udmærket Køkkenhave. Her fandtes ogsaa Jerne Bys to Branddamme, hvoraf den ene er indlemmet i Haven, den

anden er eftergroet, men kan spores Nord for Præstegaaarden.

Beboerne i Jerne Sogn har altid maattet svare alle tre Tiender<sup>1</sup>.

Skolevæsenet har undergaaet en stor Forandring i de sidste 40 Aar. Sognet fik sin første Skole 1748, før den Tid fandtes ingen. Den var opført af Bindingsværk og stod lige til 1867, da den blev nedbrudt for at give Plads for den nuværende Degnebolig. Skolen fra 1748 var ved Aaret 1814 bleven for lille, og Børnene havde for lang Skolevej. Skoledirektionen foreslog derfor at dele Sognet i tre Skoledistrikter og bygge to nye Skoler, en i Novrup og en i Bollesager. Der fandtes paa den Tid 82 Familier i Sognet med 85 skolepligtige Børn. Efter at man havde forhandlet derom i 4 Aar, endte det med, at Skolen i Jerne skulde udvides og delvis ombygges, og saa skulde alt blive ved det gamle. Først ved Degnen Fogtmanns Afgang skulde der ske en Forandring. Indtil 1867 fandtes kun én fast ansat Lærer i Sognet med ca. 75 skolepligtige Børn; men han havde allerede i en Aarrække haft en Vinterlærer til Hjælp.

Af Lærere ved Jerne Skole kender vi Johannes Brinch, kaldet som Degn til Jerne og Skads 1ste Søndag i Advent 1740, død 63 Aar gammel og begravet 2den Søndag eft. Trinitatis 1779. Om der har været nogen mellem ham og Degnen Brandt, er uvist. Det sandsynligste er, at der ingen har været. Brandt sad i Embedet indtil 1808, og han skal have plantet de store Lindetræer, som endnu staar i Haven ved Degneboligen. Efter Brandt kom Hans Adolf Brorson Fogt-

<sup>1</sup> Kirketienden er delt i 24 Halvparter og ejes af ca. 20 Mænd i og uden for Sognet. Se „Fra Ribe Amt“ 1906.

mann, hvis Moder var en Datter af Biskop og Salmedigter H. A. Brorson, og hun hed Katrine. Faderen var Justitsraad, Byfoged Fogtmann i Varde. H. A. B. Fogtmann var født i Varde 1782, dimitteret fra Ribe Skole og tog anden Eksamen 1802, blev Degn i Jerne og Skads 1808, tog sin Afsked 1846 og døde i Jerne 1847. Han holdt Hjælpelærer i det mindste fra 1829. I Præstens Forfald prædikede han fra Prædikestolen, og gamle Folk har rost ham for hans Prædikener. Naar han i saa mange Aar maatte holde Hjælpelærer, var det nok af den Grund, at han var svagelig. Efter Fogtmann kom Biltøft. Kirkesanger-Embedet i Skads blev saa skilt fra, og nu blev der bygget en Skole i Veldbæk og en i Bollesager, og saa blev Skolen i Jerne nedlagt. Fra nu af maatte Degnen undervise skiftevis i Bollesager og Veldbæk Skoler. 1865 kom C. A. Petersen efter Biltøft; men da var det allerede bestemt, at der skulde ansættes en fast Lærer i Veldbæk. Skolerne, der blev byggede 1846, maa være byggede meget slet; thi 20 Aar senere var de meget brøstfældige<sup>1</sup>.

Af en Opgørelse 1814 ses, at Degnens Løn for Jerne Sogn var 3 Tdr. 4 Skp. 1 Fdk. Rug, 7 Tdr. 5 Skp. 1 Fdk. Byg og 5 Skp. Havre, Pengelønnen 180 Rdl. dansk Courant samt 4 Lispund Ost, Jordlod 4 Tdr. Land foruden Hede, 4 Læs Hø, og af hver kørende Mand i Sognet fik han 8 Skilling i Stedet for Hedetørv, *da Jerne Hede ikke er god til Tørv*. Af Skads Sogn fik han 6 Tdr. 3 Skp. 2 Fdk. Rug, 1 Skp.

<sup>1</sup> 1892 kostede hvert Barns Undervisning Kommunen 15 Kr., i 1905 32 Kr., Lønninger til Skolevæsenet 1906 var 6600 Kroner.

Havre, 144 Rdl. dansk Courant,  $9\frac{1}{2}$  Lispund Ost og 41 Læs Hedetørv, 3 Skilling ugentlig af hvert Barn og 4 Skilling i Introduktionspenge. Beregnet i Kroner efter Datidens Priser bliver Kommunens aarlige Udgift noget over 1000 Kr. til Skolevæsenet, fraregnet Jordlodden, Bolig og Brændsel. Saa nævnes hverken Offer eller Accidenser, men de er vel nok indbefattede i Pengelønnen. Degnekaldet i Jerne maa dengang have været et godt Embede.

Fattigvæsenet er ogsaa i Tidernes Løb undergaaet store Forandringer. Bidragene til Fattigvæsenet blev her ved Aaret 1850 som andre Steder ydede i Korn og Husly i Fattighuset, som indtil hen imod Slutningen af Aarhundredet laa i Tovrup. Da Fattighuset paa den Tid var meget forfaldent, blev det paalagt Sogneraadet at bygge et nyt, som saa først i 90erne blev opført paa Jerne Østerhede. Heldigvis undgik Kommunen at faa en Fattiggaard, og dette skyldes Lærer H. H. Sørensen i Veldbæk. Han var i en Aarrække den kommunale Styrelses Leder, og han satte sig energisk imod, at Kommunen gik med til en saa inhuman Indretning, som Fattiggaardsinstitutionen var. Kommunens Udgifter til Fattigvæsenet var 1892 ca. 1500 Kr., i Aaret 1905 5500 Kr., Alderdomsunderstøttelsen fraregnet.

Vejvæsenet kostede Kommunen ved 1850 kun noget Arbejde; hver Mand havde sit Vejstykke. Vejvæsenet kostede hele Kommunen 1892 2000 Kr., 1905 3000 Kr., hvoraf  $\frac{9}{16}$  falder paa Jerne Sogn.

Det er værd at lægge Mærke til den Forskydning, der i Tidernes Løb har fundet Sted med Hensyn til Fordelingen af Ejendommene.

Saaledes fandtes

ved Aar 1600<sup>1</sup>:

i Jerne sandsynligvis 2 Gaarde og Præstegaarden, i Kvaglund maaske endnu kun Skov, i Bollesager ukendt, i Strandby ukendt, i Spangsberg 1 Gaard, i Esbjerg 1 Gaard, i Rørkær 1 Gaard, i Gammelby ukendt, i Lykke 1 Gaard, i Maade 1 Gaard, i Veldbæk sandsynligvis 2 Gaarde, i Novrup sandsynligvis 2 Gaarde, i Tovrup øde, i Uglvig 1 Gaard;

ved Aar 1680:

i Jerne 4 Gaarde 16 Bol- og Gadehuse, i Kvaglund 5 Gaarde 7 Bol og Gadehuse, i Bollesager 5 Gaarde 4 Bol og Gadehuse, i Strandby 3 Gaarde 2 Bol og Gadehuse, i Spangsberg 1 Gaard, i Esbjerg 1 Gaard, i Rørkær 1 Gaard 6 Bol og Gadehuse, i Gammelby 3 Gaarde 1 Bol og Gadehus, i Lykke 1 Gaard, i Maade 2 Gaarde 1 Bol og Gadehus, i Veldbæk 4 Gaarde 1 Bol og Gadehus, i Novrup 5 Gaarde 3 Bol og Gadehuse, i Tovrup øde, i Uglvig 1 Gaard;

ved Aar 1818:

i Jerne 11 Gaarde 7 Bol og Gadehuse, i Kvaglund 5 Gaarde 3 Bol og Gadehuse, i Bollesager 3 Gaarde 1 Bol og Gadehus, i Strandby 4 Gaarde 2 Bol og Gadehuse, i Spangsberg 2 Gaarde, i Esbjerg 2 Gaarde, i Rørkær 2 Gaarde 3 Bol og Gadehuse, i Gammelby 5 Gaarde, i Lykke 1 Gaard, i Maade 5 Gaarde, i Veldbæk 7 Gaarde, i Novrup

<sup>1</sup> Gadehusenes Antal ved Aaret 1600 kendes ikke, derimod findes en nøjagtig Fortegnelse over Bol og Gadehuse i ovenomtalte Jordebog.

11 Gaarde 4 Bol og Gadehuse, i Tovrup ukendt,  
i Uglvig 2 Gaarde;  
ved Aar 1900<sup>1</sup>:

i Jerne 9 Gaarde 12 Bol og Gadehuse, i Kvaglund 5 Gaarde 6 Bol og Gadehuse, i Bollesager 4 Gaarde 6 Bol og Gadehuse, i Strandby 4 Gaarde 2 Bol og Gadehuse, i Spangsberg 4 Gaarde 1 Bol og Gadehus, Esbjerg opslugt af Storbyen, i Rørkær 2 Gaarde 3 Bol og Gadehuse, i Gammelby 8 Gaarde, i Lykke 2 Gaarde, i Maade 8 Gaarde, i Veldbæk 6 Gaarde 1 Bol og Gadehus, i Novrup 13 Gaarde 4 Bol og Gadehuse, i Tovrup 2 Gaarde 6 Bol og Gadehuse, i Uglvig 3 Gaarde.

At der i Jerne By ved Aar 1600 kun skal have været 2 Gaarde, sluttet deraf, at vi her har en Søndergaard og en Nørregaard. Matr. Nr. 8 og 9 har indtil den seneste Tid heddet Nørregaarde. I Veldbæk har vi ogsaa haft en Søndergaard og en Nørregaard; men her har vi haft noget mere at holde os til; thi da Tovrup i 1637 laa øde, blev dens Jorder delt den 22. Februar mellem *de to Gaarde* i Veldbæk, *de to Gaarde* i Novrup og Uglviggaard. I Novrup laa for en Del Aar tilbage 4 Gaarde i en Klump, som man kaldte Bennedsgaarde; men de 4 Gaarde udgjorde 1748 kun en Gaard og havde da 18 Tdr. Hartkorn gl. Matr. Men da hele Novrup By kun har noget over 40 Tdr. Hartkorn ny Matr., saa kan vi godt tænke os, at der har ligget en anden Gaard i Novrup ligeledes paa 18 Tdr. Hartkorn.

Efter en gammel Jordebog, som ikke har noget Aarstal, men som tydelig nok efter de deri forekom-

<sup>1</sup> Nybyggerne er ikke medtagne, de hører nærmest Storbyen til og vil vel ogsaa nok i Tidens Løb blive opslugt deraf.

mende Navne at dømme er forfattet i Tidsrummet mellem 1672 og 1684, har Bøndergodset i Jerne Sogn været fordelt saaledes:

Tdr. Hartk.  
gl. Matr.

|                                                                                                                                |                     |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------|
| Under Kronen hørte hele Maade By og Dele af Jerne, Novrup, Veldbæk, Strandby, Rørkær, Gammelby og Esbjerggaard, ialt . . . . . | ca. 78              |
| Under Ribe Hospital hørte hele Tovrup og Dele af Jerne, Novrup, Veldbæk, Bollesager, Rørkær og Vognsbøl, ialt . . . . .        | ca. 50              |
| Under Ryttergodset hørte Dele af Jerne, Novrup og Veldbæk, ialt . . . . .                                                      | ca. 26              |
| Under Riberhus hørte Dele af Jerne, Bollesager, Strandby, Gammelby, Vognsbøl og hele Lykkegaard, ialt . . . . .                | ca. 22              |
| Under Domkirken i Ribe hørte hele Spangsberg, ialt . . . . .                                                                   | ca. 15              |
| Under Landsdommer Bülow's Arvinger hørte hele Kvaglund og Dele af Novrup, ialt . . . . .                                       | ca. 13              |
| Under Sneumgaard hørte Dele af Jerne og Uglviggaard, ialt . . . . .                                                            | ca. 13              |
| Under Sorø hørte Dele af Strandby, ialt . . . . .                                                                              | ca. 6               |
| Under Jerne Kirke hørte Dele af Jerne, Bollesager og Vognsbøl, ialt . . . . .                                                  | ca. 3 $\frac{1}{2}$ |
| Under Hr. Søren i Allerup hørte Dele af Gammelby, ialt . . . . .                                                               | ca. 3               |
| Under Laurids Dissen i Ribe hørte ialt . . . . .                                                                               | ca. 1               |
| Under Jochum Førgesen i Kiel hørte ialt . . . . .                                                                              | ca. $\frac{3}{4}$   |
| Under Doktor Lydich i Ribe hørte ialt . . . . .                                                                                | ca. $\frac{1}{4}$   |
| Under Jens Jacobsens Enke, som er eneste Selvejer i Sognet, hørte . . . . .                                                    | ca. 1 $\frac{1}{2}$ |
| Tilsammen Bøndergods . . . . .                                                                                                 | 233                 |

Det ses heraf, at Herskabsholdet i Jerne Sogn har været meget blandet.

I Aargang for 1906 „Fra Ribe Amt“ findes en Skildring af Hans Pedersen i Novrup. En anden Mand, som vel nok er kommen fra Novrup, men, som man ved, har boet i Veldbæk i den Gaard, fhv. Sognefoged N. P. Nielsen bebor, er allerede nævnt, nemlig Lauritz Sørensen, som den, der har efterladt sig Optegnelser i de gamle Almanakker. Han optegner hver Gang, han og hans Hustru har været til Guds Bord, hvornaar hans Søn er kommen i Tjeneste og atter kommen hjem, naar han har solgt Kreaturer, og hvad de har kostet. Som ovenfor er oplyst, optegner han ogsaa Begivenheder udenfor sit Hjem: „1715 den 31. July, Capperne greben mellem Fanø og Strandby.“ „1716 den 4. Februar i Varde med Soldaterne.“ „1716 den 16. July rejste Rytterne bort, *længe nok var de hos os.*“ „1716 den 24. Oktober druknede 12 Mænd af Fanø.“ „1716 den 15. July, som var en Onsdag, Var jeg paa Colding Huus og gik op og Ned i tvende Torne, og Var Trapperne af denne Slags store Sten, som her bruges paa Kirkegaarden til Liigsteen. I Tallet 67 i Hver Thorn, jeg gik op og ned ad.“ „Løverdag d. 27. May blev et Barn fød paa Lyke og dræbt af sin Moder Cathrine Lambertsdatter, som siden derfor Anno 1715 Dend 2. Decbr. blef Halshugen paa Skadst Herritzting Ved Middagstider.“ Det var denne Katrine Lambertsdatter, som Mag. Mat. Castensen 2. Søndag i Advent 1715 kastede Jord paa og holdt en Tale over Graven i Stedet for at prædike, tvert imod den kongelige Befaling. Saa har Lauritz Sørensen været i Snoghøj med Soldater, saa har han været paa Ribe Amtstue for at betale 272 Sl. Rdl. Hvad kan han have været for en Mand?

Sognefoged gætter man. Sognefogder fik vi først 1791; men en Tillidsmand synes han nok at have været. I Følge Indskrift paa gamle Kirkestole er han født 1663.

I Jerne Søndergaard boede i sidste Halvdel af det 19de Aarhundrede en Mand, som hed Christen Mortensen, mest kendt under Navnet Christen Søndergaard. Han var i sin Tid en af Sognets dygtigste, driftigste og mest oplyste Mænd. Han drev ved Siden af sin Landejendom en ret betydelig Landhandel, idet han ikke alene forsynede en stor Del af Egnen med almindelige Købmandsvarer, men opkøbte tillige, hvad Bønderne kunde undvære af Korn, Flæsk, Smør, Æg, Huder og Skind. Først da Esbjergs Tilvækst ret tog Fart, svandt Handelen i Søndergaard ind.

Blandt Foregangsmændene i Jerne Sogn skal nævnes Søren Hansen i Gammelby og Jens Jakob Gejsing i Uglvig. Det var de to første Mænd, der begyndte med Mergling her i Sognet. For deres Dygtighed blev de tilkendt det kongelige Landhusholdningsselskabs Sølvbæger. Søren Hansen var født paa den Gaard, han ejede. Han døde 1884, 73 Aar gammel. Jens Jakob Gejsing kom hertil Egnen fra Maltbæk. Han døde først i 90erne og var da 80 Aar gammel. Indtil sine sidste Leveaar blev han ved med at sysle med Husflid.

Da Freden i Wien blev sluttet i 1864, henlaa Jerne Sogn atter i sin gamle idylliske Ro. Kun en svag Genlyd af Forretningslivet ovre paa Fanø kunde mærkes paa denne Side af det smalle Vand. Ingen drømte om, at denne Ro skulde blive forstyrret. Da saa Lovforslaget om Esbjerg Havn blev forelagt Rigsdagen, tænkte man næppe paa, at en saadan Havn vilde faa noget at betyde. I det højeste forestillede man sig,

at maaske nogle faa Gange om Aaret kunde der komme et Dampskib fra England ligesom nogle Aar tilforn til Hjerting for at hente nogle Kreaturer; men de fleste Kreaturer vilde jo dog følge de gamle Veje til Markederne i Husum og Tønder. Og Jærnbanen, hvad skulde den faa at køre med? Naar der gik et Tog paa et Par Vogne i hver Retning to Gange om Ugen, som en Mand dengang udtalte sig, saa blev der da ikke mere at køre med. Han havde for saa vidt Ret, som et Par Jærnbanevogne ugentlig nok kunde besørge den Trafik, der hidtil havde været. Andre gjorde Løjer med det hele og spottede. Esbjerg skulde brede sig saa vidt, at Jerne Kirke skulde komme til at ligge midt i Byen. Og hvad saa? Der har allerede dannet sig en ny By omkring Jerne Kirke, et mindre Esbjerg. Der gik mange Aar, før Beboerne fik Øjet opladt for, at Esbjerg med dens Havneforhold havde Fremtidsmuligheder for sig, der ogsaa kunde komme Jerne Sogn til Gode.

Hvorledes Forholdene vil stille sig, naar et Aarhundrede er gaaet, er ikke til at forudse. Den Slægt, der da kommer til at færdes her, vil vanskelig kunne fatte, hvorledes det saa ud her, mens denne Egn henlaa uberørt af de store Kulturstrømninger. Den kommende Slægt vil faa nye Opgaver at løse, og vi vil ønske og haabe, at den maa faa Held og Lykke dertil.

---

## II. Skads Sogn.

---

Skads Sogn grænser ikke til Havet og har ingen naturlige Grænser. Jordsmonnet er meget forskelligt. I den vestlige Del findes sandmuldede Jorder med magert Ler til Underlag, i den østlige Del er Jorden mere skarp med Underlag af Sand eller Grus. Skads Sogn er temmelig højtliggende og svagt bølgeformigt. Ingen større Vandløb berører Sognet, som af den Grund ogsaa er fattigt paa Eng. Kun igennem den vestlige Del af Sognet gaar et smalt Engdrag, hvorigennem Møllebækken til Krogsgaards Mølle løber. I den østlige Del ind imod Grimstrup Skel findes en Del Mose med Tørveskær. Ved Lunde og Knude findes en Levning af Kratskov, og paa de udstrakte Heder findes hist og her Spor af Egepurrrer og Bævreasp, der tyder paa, at her ogsaa engang har været Skov. Hederne findes især i den østlige Del af Sognet, de største er den sydøstlige mellem Skads By og Solbjerg, og den nordøstlige, Tingheden. Den sydøstlige vil for en Del blive beplantet sammen med en tilstødende Del af Tjæreborg Hede.

Sognets Fladeindhold angives hos Trap til 5956 Tdr. Land, og Hartkornet til 181 Tønder.

At Skads Sogn tidlig er bleven bebygget, tyder Navnet paa, men ogsaa det, at Byen Skads har givet Navn til et helt Herred, hvori den danner et Midtpunkt. Men der er andre Ting, der taler for dens Ælde. Der er den store Mænge Kæmpehøje eller Gravhøje. Dr. O. Nielsen vil ialt have talt 96, hvoraf han har fundet de 40 liggende tæt sammen paa eller i Nærheden af Tingheden, som dannende en fælles Begravelsesplads. Dette kan tyde paa, at her i Nær-

heden har været et Offersted; thi Offerstedet var hellig Jord, og vore gamle hedenske Forfædre satte Pris paa at komme til at hvile i hellig Jord, i en Jord, der var indviet til Guddommen. Her ved Offerstedet samledes man saa til de store Fester, der navnlig holdtes i Vaar og Høst og ved Midvinter. Disse Offerfester samlede stort Folkestævne, der ikke alene havde religiøse Formaal, men ogsaa samfundsnyttige, ja selv rent materielle. Vi kan godt sige, at disse Folkestævner var baade Offerfester, Tingstævner og Markedsstævner.

Den ældste Inddeling, vi har her i Landet, er Herredsinddelingen, som derfor ogsaa bliver den ældste Form for Samfundsannelsen. Hvert Herred dannede et eget lille Rige for sig med sin egen Høvding, Jarl, Knes, Konge, eller hvad man nu vilde kalde ham. Hvert Herred havde sin egen Lovgivning, sit eget Tingsted og sin egen Domstol. Kongens eller Høvdningens Magt var begrænset af Folkets Villie. Denne fandt sin Tilkendegivelse paa Herredets Tingsted, hvor enhver fribaaren Mand frit kunde træde frem og tolke sin Villie, tit udtrykt i de djærveste Ord. Denne Lighed for Loven fandt sit Udtryk deri, at Tinget al Tid holdtes under aaben Himmel enten i en Lund eller ved Gravhøje, hvor det fribaarne Ord kom til at lyde paa Højens Top. Tingstedet var omgivet af et Gærde, enten et flettet Risgærde eller et Stengærde, det saakaldte „hellige Baand“, og selve Tingstedet var fredlyst. Enhver Lovovertrædelse paa Tingstedet straffedes dobbelt, ikke alene som almindelige Lovbrud, men tillige som Helligbrøde.

Nu er det saa mærkeligt, at man ude paa Tingheden kan paavise det Sted, hvor Skads Herredsting er holdt til Stadighed lige fra den graa Oldtid ned til

Aaret 1637, ja maaske endog skiftevis, naar Vejret ellers tillod det, lige til 1747.

Ude paa Tingheden findes to Høje, en stor og en lille, som den Dag i Dag bærer Navnet „Tinghøje“. Her holdtes Herredstinget.

Vi ved, at der ved Aaret 1637 blev bygget et Tinghus, men det maa være bleven ødelagt under Torstensons Indfald i Jylland 1644—45; thi i Aaret 1653 bevilgede Tingmændene 100 Sletdaler til et nyt Tinghus; men det maa være ødelagt under Svenskekrigen 1657—60; thi efter den Tid hedder det, at der om Vinteren ved Snefog eller i Regnvejr er holdt Ting i Tude, som dengang var det Sted, der laa nærmest ved Tingstedet. I et Reskript af 13. Marts 1688 omtales Tinghuse som almindelige; men det maa ikke tages som bogstaveligt<sup>1</sup>. Vi ved, at Tinget i mange af Jyllands Egne maaske endog i langt over 100 Aar derefter holdtes i Storstuen i Kroer og Bøndergaarde, og derved fremkom Benævnelsen „Tingstue“.

Da Samfundsudviklingen saa førte til en Sammenlutning af Herreder i Sysler, tabte Herredstinget sin politiske Betydning og ved Kristendommens Indførelse den religiøse; men det beholdt sin Betydning som Domsmagtens Sæde, indtil det i en nyere Tid blev iklædt helt andre Former.

Ved Grusgravning ude ved Tinghøje fandtes for en Menneskealder siden Grundvolden til et Hus, formodentlig det sidst ødelagte Tinghus, der bestod af store Kampesten, hvorover var Murrester af flere Skifter Mursten. Huset angives af Hjemmelsmanden at

<sup>1</sup> Skads Herred fik saa først 1747 sit Tinghus i Lille Enderup udenfor Herredet, efter at det 10 Aar i Forvejen var slaaget sammen med Gørding-Malt Herreder.

have været paa 5 à 6 Fag og 9 à 10 Alen vid. Samme Grusgraver fandt tillige et rustent Spiger, der var fæstet i en Hovedskal; men paa Herredstinget blev ikke alene Domme afsagte, her blev de ogsaa fuldbyrdede<sup>1</sup>. Vi kender saaledes i nyere Tid to Dødsdomme, som her er fuldbyrdede. Den ene er omtalt under Jerne Sogn, den anden er fuldbyrdet først paa Aaret 1806. Det var to Ægtefolk fra Skonager i Næsbjerg Sogn, Jens Madsen og Ellen Katrine Tuesdatter, som havde forgivet deres Aftægtskone<sup>2</sup>.

Af de mange Høje, som findes i Skads Sogn, har foruden Tinghøje 3 deres eget Navn. Den største er Torshøj, der ligger paa Lunde Mark, omgivet af en køn lille Granplantage, hvor der under Tiden i Sommertiden bliver afholdt Folkemøder.

Nord og Vest for Skads Kirke ligger 11 store Kæmpehøje, af hvilke den ene, lige Vest for Kirken, kaldes „Kongens Høj“, og i den er fundet en Guld-ring. En af de andre store Høje kaldes „Bavnhøj“. Paa Vestkysten af Jylland findes en Mængde Høje, som bærer dette Navn, saaledes ved Esbjerg, i Hjerting, Bryndum, Jandrup, Grimstrup, Ravnsø, Darum, Herredsbjerg i Vilslev Enge, Gredsted, Bramminge, Vardho, Føvling, Folding, Tuesbøl, Malt, Vejen, hvorved vi er naaet helt ned ad mod Østkysten. Disse Bavnhøje minder om en Tid, da Vikinger hærgede Landet, og fjendtlige Overfald var almindelige. Naar en Fjende nærmede sig Kysten, tændte man Baal paa Højene der, og disse Baal forplantedes i et Nu fra den ene til den anden og kaldte Folk til Vaaben lige

<sup>1</sup> Her fandtes ogsaa Galgen.

<sup>2</sup> Retsforhandlingerne findes i en gammel Tingbog i Landsarkivet i Viborg.

ned til Slutningen af det syttende Aarhundrede. Selv i 1830 benyttedes de for at advare for Koleraen i Hamborg.

Ved de gamle Folkefester tændtes der Blus paa Højene paa Valborg-Aften. Det samme var Tilfældet ved den Fest, der i 1860 holdtes i Føvling i Anledning af Istedslaget; ligesom ved Folkefester andet Steds endte Festen med, at man tændte Blus paa Bavnhøj og holdt Dans. Det var maaske nok en Efterligning af Festerne i Ribe Plantage gennem 50erne, hvor man hvert Aar fejrede Isteddagen, og disse Fester endte med Fyrværkeri, saa man i Sommernatten i en vid Omkreds kunde se Raketterne stige til Vejrs over Trætoppene.

Hovederhvervet i Skads Sogn har været Agerbrug. Af Bierhverv fandtes ingen af nogen videre Betydning, undtagen at der fra den østlige Del af Sognet er solgt nogle Tørv til Fanø, som saa er bleven udskibede fra Roborghus; og i Smørpøt er lavet nogle Mursten.

Heller ikke i vore Dage findes særlige Virksomheder udenfor Agerbruget.

Den store Forskydning med Hensyn til Ejendomsbesiddelsen, som kan efterspores i Jerne Sogn, synes ikke at have fundet Sted i Skads Sogn; men nogen Udstykning og Udflytning har alligevel fundet Sted.

Skønt der ingen større Vandløb findes i Skads Sogn, findes der dog et Par smaa Vandmøller, en i Skads By og en i Lunde<sup>1</sup>. En tredie fandtes i Smør-

<sup>1</sup> Da Stenkisten i sin Tid blev lagt under Landevejen Øst for Briksbøl Skole, fandt man her en betydelig Mængde af Egepæle, der stadfæstede Sagnet om, at her i sin Tid har ligget en Vandmølle. Hvornaar Møllen er bleven nedbrudt, vides ikke, maaske den er ødelagt samtidig med det gamle Oksvang, hvorunder den sandsynligvis har hørt.

pøt og dreves under Sneumgaard, men senere afkøbte Krogsgaard den Møllerrettigheden.

Møllenæringen var i ældre Tid en Særrettighed, der enten var forbeholdt Kronen eller ved Privilegium var tillagt Hovedgaardene, og hørte saaledes til deres Herligheder og Rettigheder. Fra gammel Tid har Møllenæringen været beskattet med den saakaldte Mølleskyld, jfr. Skovskyld. Denne Beskatning gaar tilbage til Valdemar Sejrs Tid; thi i hans Jordebog findes optegnet adskillige Indtægter af Konunglef<sup>1</sup>, hvoriblandt ogsaa var Møller. Ved Matrikuleringen, baade den gamle og den nye, blev denne Mølleskyld betegnet ved Hartkorn. Dette Mølleskylds Hartkorn har vel saa nok været afhængigt af Møllepligtens Omfang. Mølleskylden har saaledes været for Krogsgaards Mølle 4 Tdr. 6 Skp., for Spangsberg Mølle 4 Tdr. 2 Skp., for Alslev Mølle 9 Tdr. 4 Skp., for Guldager Mølle 5 Tdr. 2 Skp. Man ved ikke, hvornaar Møllepligten er bleven ophævet i Skads Herred. Rimeligvis er den ophævet ved en frivillig Overenskomst mellem Parterne og altsaa til forskellige Tider. I Sønderjylland fandtes den endnu adskillige Steder ved Midten af forrige Aarhundrede. Imidlertid ved man for vist, at Andrup By har været møllepligtig til Spangsberg Mølle, men ikke hvornaar Møllepligten er bleven hævet. Man finder endnu Spor af Andrup Møllevej, der har gaaet tværs over Andrup-, Jerne- og Kvaglund Hede. Møllenæringen blev frigivet ved Lov af 14. April 1852, men traadte først i Kraft den 1. Januar 1862, og dermed bortfaldt Mølleskylds-Hartkornet.

Skads Kirke er ligesom Jerne Kirke opført af hugne Kampesten, og Taarnet af Munkesten, men takket med

<sup>1</sup> d. e. Krongods.

et Spir. Hele Kirken er blytækt. Ogsaa Skads Kirke er i 90erne bleven underkastet en gennemgribende Restauration udvendig, hvorved den fik blyindfattede Vinduer; det gamle Vaabenhus, der fandtes paa søndre Side af Kirken, blev nedbrudt, og Indgangen til Kirken blev gennem Taarnet, hvorfor man maatte fjerne nogle gamle Ligkister. Kirken har ialt 5 Hvælvinger, hvoraf de 2 i Koret. Korpartiet er ualmindelig langt; men man ved ogsaa, at det i sin Tid er bleven afbenyttet til Opbevaring af Tingbøgerne; thi da Tingmændene i Aaret 1637 vedtog at bygge det første Tinghus, vedtog man med det samme „at anskaffe et Skab til Tingbøgerne i Skads Kirke“, som havde sin Plads i Koret. I de senere Aar er bleven indlagt Varmeapparat, og Kirken har faaet anskaffet 2 Lysekroner og et Orgel, tilvejebragt ved Indsamling blandt Beboerne. Kirketienden ejes af Beboerne i Forhold til Hartkornet i Henhold til Skøde af 19. Decbr. 1827. Kongetienden svares til Stiftsprovsten i Ribe.

Skads By har nu 25 Gaarde og 20 Huse<sup>1</sup>. Her findes et meget smukt Forsamlingshus opført i Aaret 1905.

Briksbøl bestaar nu af 6 Gaarde og 2 Huse<sup>2</sup>.

Andrup har nu 16 Gaarde og 15 Huse<sup>3</sup> foruden

<sup>1</sup> Oprindelig har Skads By haft 14 Gaarde. Disse 14 Gaarde har endnu hver sit Engstykke i en Eng Nord for Øksvang, hver sin Andel i Højmosen ved Tjæreborg Skel, fælles Lergrave og Risskær ved Gaarden Knude.

<sup>2</sup> Oprindelig har Briksbøl kun haft 3 Gaarde, hvoraf Matr. Nr. 25 er tiendefri som Anneksgaard, men maa svare en Afgift til Skads Kirke.

<sup>3</sup> Oprindelig har Andrup kun haft 8 Gaarde. „Oprindelig“ vil sige: Ved Udskiftningen. Andet Steds vil det ses, at Byerne for 200 Aar siden havde langt færre Gaarde.

Mølle, bygget 1879, Købmandshandel og Sognets andet Forsamlingshus, opført 1903.

Oksvang var endnu i Begyndelsen af det syttende Aarhundrede en adelig Gaard. Den nævnes første Gang i Aaret 1406, da Jens Nielsen de Oksvang solgte Fjerdedelen af Øderstorp og Øderstorphang til Dronning Margrethe. Den nævnes atter 1533, thi da fik Niels Lange paa Kærgaard Brev paa, at han skulde have denne Gaard, naar Lensmanden Henrik Stampe døde. Gaarden maa da endnu have hørt under Ribe Bispestol. Henrik Stampe døde først 1539. I Aaret 1586 fik Frederik Munk Gaarden. Denne skal efter Dr. O. Nielsens Mening særlig have gjort sig fortjent som sin Fødeegns Forsvarer under Wallensteins Indfald i Jylland 1627—29 under Trediveaarskrigen. Han paa-viser, at der i Aastrup Sogn i Gørding Herred midt Vejs mellem Aastrup og Bolding gaar et Hedespor ud i Heden mod Nordvest, der fører Navn af „Fr. Munks Vej“. Følger man dette Spor et Kvarters Tid, kommer man til en Bæk og paa den nordvestlige Side af denne træffer man en stor Mængde Jordvolde og opkastede Forhøjninger. Undersøger man dem nøjere, opdager man en nogle hundrede Alen lang Vold, der gaar langs med Bækken fra Øst til Vest, og en anden lige saa lang langs med Sneumaa, i hvilken Bækken falder nedenfor. Paa de andre Sider er der ingen Jordvolde, men kun udstrakte Heder. Indenfor de to Volde findes fire halvkredsformede Skanser, der vender mod Syd. Denne Befæstning kaldes „Fr. Munks Lejr“. Da Wallensteins Horder brød ind i Landet, anrettede de den frygteligste Ødelæggelse, saa det er intet Under, at Befolkningen samlede sig for at forsvare Liv og Ejendom. Dette skal

være sket i alle tre Krige i det syttende Aarhundrede, men Fr. Munk oplevede kun den første. Her maa han altsaa have samlet Egnens Beboere, sagtens hele Familier, — thi Pladsen kunde godt rumme flere Tusinder —, dog vistnok mere for at undgaa end for at gøre Angreb. Nogle mener, at den har staaet i Forbindelse med „Fjendhytterne“ i Hejnsvig Sogn, og det kan være rimeligt nok; thi ogsaa her forsamlede hele Familier sig og gravede sig ind i Sandbankerne. De henhføres dog til Svenskekrigen.

Der er naturligvis intet til Hinder for, at man i de forskellige Krige kan have benyttet de samme Tilflugtssteder. Sagnet er nu uddød, Munks Navn nævnes kun mekanisk uden noget Kendskab til ham og hans Ledsagere.

Rimeligvis er Oksvang bleven ødelagt af Fjenden til Gengæld for Munks Fædrelandssind, og den nævnes ikke senere. Ogsaa herom tier Sagnet, der ikke engang kender Maaden, hvorpaa den gik til Grunde.

For en Menneskealder siden kunde man spore et Voldsted i den østlige Del af Oksvang Bymark, der havde en Længde af lidt over 100 Skridt; men da var af den kun en Tværvold paa 26 Skridt tilbage, som havde en Højde af  $1\frac{1}{2}$  Alen. Nu er ogsaa denne Tværvold sløjft, men man kan især i den pløjede Jord tydeligt spore, hvor den har staaet. Voldstedet skal søges omtrent 100 Alen til Sydøst for den sydøstligste Gaard i Oksvang. Oksvang er nu en By paa 12 Gaarde og 2 Huse. Oprindelig havde den kun 4 Gaarde, siden havde den 6 Gaarde.

Tude er en enlig Gaard, der ligger et godt Stykke til Sydvest for Korskroen. Vi har set, at Tude i sin Tid var det Sted, der laa nærmest ved det gamle Ting-

sted, og at det var af den Grund, at Tinget efter 1660 holdtes her i Snefog ved Vintertid og i Regnvejr. Men det havde ogsaa en anden Grund<sup>1</sup>, da Tude var en privilegeret Landevejskro, hvis Privilegium først er bleven ophævet ved Aaret 1830. Gaarden er siden flyttet noget længere mod Sydvest. Der er en Sandsynlighed for, at dens gamle Plads kan have været ved den gamle Landevej mellem Ribe og Varde og maaske ogsaa ved Hovedvejen mellem Hjerting og Kolding, at den saaledes kan have været Datidens Korskro<sup>2</sup>. Da saa den nye Landevej blev lagt langt Østen om og Vejen mellem Hjerting og Kolding et godt Stykke Norden om, tabte den sin Betydning som Landevejskro, og den daværende Ejer har saa opgivet Privilegiet vistnok kort efter den nye Ribe-Landvejs Fuldførelse.

Ved Anlæget af den nye Ribe—Varde-Landevej blev de omboende Bønder tilsagte til Ægtkørsel. De gamle fra forrige Aarhundredes sidste Halvdel har vidst nok at fortælle om, hvorledes deres Fædre blev tilsagte til at køre Jord, Sten og Grus til den nye Landevej. Paa lange Strækninger kom den til at følge den gamle Landevej, men i Skads Sogn synes den at være anlagt langt østligere imellem de to gamle Landevejskroer Enderup Posthus og Øllufvad. Imellem disse to Kroer fandtes derfor ingen Kroer, indtil Korskroen

<sup>1</sup> Tilfældet vilde saa ogsaa, at det gamle Tingsted med „Tinghøje“ ved Udskiftningen kom til at tilhøre Tude.

<sup>2</sup> Efter gamle Folks Mening har der noget tidligere været en indgrøftet og grundforbedret Vej ved Siden af den nye Landevej, som er bleven benyttet, indtil Anlæget af den nye var fuldendt. Naar man saa anlagde den nye Landevej ved Siden af og ikke afbenyttede dens Grund, mener man, at det var af to Grunde: fordi man ikke vilde spærre Færdselen, og fordi Jordens Værdi var saa ringe, at den ikke kom til at spille nogen Rolle ved Vejanlæget.

fremstod sidst i 60erne, hvor nu de to Hovedveje skærer hinanden Dens Privilegium blev givet ved Aaret 1871.

Paa Tude Mark findes nu foruden Tudegaard Korskroen og 3 Huse.

Sadderup, som for 100 Aar siden kun havde 6 Gaarde, er nu en By paa 10 Gaarde og 10 Huse. I Midten af det syttende Aarhundrede fandtes her kun 2 Gaarde. I Registeret til Grundtvigs Oversættelse af Sakse nævnes Byen Soderup i Skads Sogn som det Sted, hvor Svend Estridsen døde; men det passer ikke. Svend Estridsen døde i Søderup ved Aabenraa efter at have holdt Ting paa Urnehoved, Sønderjyllands gamle Landsting.

Knude har oprindelig kun været 1 Gaard. Nu findes der en Gaard og 2 Bolsteder.

Lunde, som før ogsaa kun har været en Gaard, har nu 3 Gaarde og 2 Huse. Til den ene af Gaardene hører den omtalte Vandmølle, der oprindelig er anlagt som Stampemølle og først ved Aaret 1871 blev omdannet til Kornmølle. Vandkraften er kun ringe.

Smørpøt har ingen Gaarde, men 5 Bolsteder. Ved det østligste laa Vandmøllen, der blev nedbrudt og flyttet til Krogsgaard. I Ejerens Skøde blev indført den Servitut, at der aldrig mere maatte bygges nogen Mølle paa dette Sted; men det var dog ikke til Hinder for, at der kunde opføres en Mølle i Lunde. I Smørpøt fandtes i sin Tid Sognets østre Skole, der i 1882 blev afløst af Skolen paa Lunde Mark; men den gamle Skolebygning staar der endnu.

Solbjerg havde oprindelig 6 Gaarde, nu findes der 9 Gaarde og 1 Hus.

Med Hensyn til Fordelingen af Ejendommene i Skads Sogn ser det saaledes ud:

Der fandtes

ved Aaret 1680:

i Skads By 8 Gaarde 4 Bol og Gadehuse, i Briksbøl 3 Gaarde, i Lunde 3 Gaarde, i Knude 1 Gaard, i Smørpøt 1 Gaard 1 Hus med Mølle, i Tude 1 Gaard, i Sadderup 3 Gaarde, i Solbjerg 3 Gaarde, i Oksvang 4 Gaarde, i Andrup 4 Gaarde 2 Bol og Gadehuse;

ved Aaret 1800:

i Skads By 14 Gaarde, i Briksbøl 3 Gaarde, i Lunde 3 Gaarde, i Knude 1 Gaard, i Smørpøt 5 Bol og Gadehuse, i Tude 1 Gaard, i Sadderup 6 Gaarde, i Solbjerg 6 Gaarde, i Oksvang 6 Gaarde, i Andrup 8 Gaarde;

ved Aaret 1900:

i Skads By 25 Gaarde 20 Bolsteder, i Briksbøl 6 Gaarde 2 Bolsteder, i Lunde 3 Gaarde 2 Bolsteder, i Knude 1 Gaard 2 Bolsteder, i Smørpøt 5 Bolsteder (alle 5 Byer er matrikulerede under Skads By i ny Matr. med fortløbende Matr. Nr.), i Tude 2 Gaarde 3 Bolsteder, i Sadderup 10 Gaarde 10 Bolsteder, i Solbjerg 9 Gaarde 1 Bolsted, i Oksvang 12 Gaarde 2 Bolsteder, i Andrup 16 Gaarde 15 Bolsteder.

Den før nævnte gamle Jordebog fra Slutningen af det syttende Aarhundrede viser Bøndergodsets Fordeling i Skads Sogn mellem Proprietærerne saaledes:

Tdr. Hartk.

|                                                                                                                                  |        |
|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------|
| Under Krogsgaard har hørt hele Andrup By,<br>hele Briksbøl By, hele Oksvang By og en ret<br>betydelig Del af Skads By, ialt..... | ca. 96 |
| Under Albert Jensens Arvinger i København<br>har hørt hele Solbjerg By, ialt .....                                               | ca. 19 |
| Under Øllufgaard har hørt hele Sadderup By,<br>ialt.....                                                                         | ca. 18 |
| Under Sneumgaard har hørt hele Tude og<br>Smørpøt samt Dele af Skads By, ialt .....                                              | ca. 13 |
| Under Ribe Hospital har hørt Dele af Skads<br>By, ialt.....                                                                      | ca. 8  |
| Lunde By har ikke haft noget Herskab og sy-<br>nes saaledes at have været Selveje, ialt ....                                     | ca. 6  |
| <hr/> Tilsammen... 160                                                                                                           |        |

Skads Sogn fik sin første Skole i Aaret 1787, idet den daværende Ejer af Krogsgaard, Justitsraad Bruun, tillagde Embedet dets Jordlod og opførte den første Skolebygning (Briksbøl Skole), som bestod af 4 store Fag, samt forsynede saavel Skolens som Lærerens Lokaler med det nødvendigste Inventar.

I Henhold til Plakat af 29. Maj 1828 er der approberet en ny Skoleplan, og saa vidt man kan skønne, er Sognet derved bleven delt i to Skoledistrikter, et vestre og et østre, og det østre Distrikt har faaet en Biskole i Smørpøt med en Vinterlærer i de 7 Vintermaaneder fra 1ste Oktober til 1ste Maj, medens Læreren ved Hovedskolen i de 5 Sommermaaneder har givet 3 Dages ugentlig Undervisning i Hovedskolen og 2 Dages Undervisning i Biskolen. Den oprindelige Hovedskole blev et Par Gange forsynet med Tilbygning; „men i 1839 blev hele Boligen „for at erholde

bekvem Haveplads“ paa den daværende Lærers (S. C. Nielsens) Bekostning flyttet tæt ud til Landevejen, fra hvilken den laa i en Snes Alens Afstand“, hedder det i den gamle Embedsbog. Man ser alligevel ikke, om det var Læreren, der bekostede Flytningen af „Boligen“, eller det var Anlægget af Haven, dog vel nok det sidste. Denne Skolebygning blev nedrevet 1882. Paa dens Grund opførtes den nuværende Bygning, der dog blev nok saa rummelig og fik to Skolestuer. Omtrent samtidig hermed bliver der oprettet et fast Lærerembede i det østre Skoledistrikt og bygget en ny Skole paa Lunde Mark.

Naar Hovedskolen har faaet Navn af Briksbøl Skole, er dette aldeles ikke korrekt; den ligger slet ikke paa Briksbøl Mark, men dels paa Oksvang og dels paa Andrup Mark. Da Hjerting Landevej blev anlagt, skar den en smal Strimmel fra Andrup Mark, og paa denne Strimmel blev Skolen af 1839 bygget, saaledes at den staar delvis paa Andrup og delvis paa Oksvang Mark. Efter et gammelt Sagn skal Skolen have ligget paa den anden Side af Engdraget paa Briksbøl Mark, men denne Antagelse slaar næppe til.

Den ældste Lærer ved Hovedskolen hed Jens Nielsen, og han skal have siddet i Embedet i 40 Aar, indtil 1827, da han blev afløst af Mads Jepsen, som sad i Embedet i 11 Aar. 1838 blev S. C. Nielsen kaldet til Briksbøl Skole, blev Kirkesanger 1846, og tog sin Afsked 1879, da saa K. Gørding fik Embedet efter ham. Gørding døde 1904 og efterfulgtes af den nuværende Lærer, H. Jessen Hansen.

Skads Sogn berøres ikke af Jærnbanelen; det er saaledes blottet for den Slags Nybyggere, der samler sig ved Stationerne. Jerne og Skads danner fra gammel

Tid én Kommune, men i de senere Aar har der i Skads Sogn rejst sig en Bevægelse for at blive udskilt fra Jerne i kommunal Henseende. En anden Bestræbelse er udgaaet fra Esbjerg, som gaar ud paa at drage en Del af Jerne Sogn ind under Esbjerg Kommune.

Med Hensyn til det aandelige Liv gælder det samme, som er meddelt om Jerne Sogn. Den Slægt, som boede her i forrige Aarhundrede, var flittig og nøjsom i højeste Grad, ja der fandtes endog en jævn Velstand. Men den var uberørt af det kirkelige saa vel som det folkelige Livsrøre, der gav sig Udslag i andre Egne af vort Fædreland.

---